

Леонід Тимченко

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу дослідження міжнародної податкової конкуренції
Науково-дослідного інституту фінансової політики
Державного податкового університету
(Ірпінь, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8897-0308>
Researcher ID: JNS-6357-2023 ID
ltymch@ukr.net

DOI: 10.33498/Юшп-2024-01-055

Валерій Кононенко

доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
(Ірпінь, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6461-7072>
Researcher ID: ABC-8283-2020
advokatkononenko@ukr.net

Уляна Коруц

кандидатка юридичних наук, доцентка,
проректорка з науково-педагогічної роботи
(міжнародна діяльність)
Західноукраїнського національного університету
(Тернопіль, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6999-8532>
u.koruts@wunu.edu.ua

© Леонід Тимченко, Валерій Кононенко, Уляна Коруц, 2024

УДК 341.4

УЧАСТЬ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ ЯК ПІДСТАВА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. У сучасному світі вплив пропаганди війни на мир і безпеку людства став значно небезпечнішим, чому сприяє розвиток інформаційних технологій. Це обумовлює необхідність обмежити прояви таких дій, зокрема і через притягнення до відповідальності винних осіб. Натомість кваліфікація пропаганди війни як злочину є вкрай складною, оскільки вона характеризується невизначеністю причинно-наслідкового зв'язку відповідних дій із негативними наслідками.

Актуальність теми дослідження значно зросла у зв'язку з агресією Російської Федерації (РФ) проти України. Агресивним діям на полі бою з боку РФ і підтримці цих дій широкими верствами населення Росії значною мірою сприяла системна і масована пропаганда війни у російських медіа.

У наукових дослідженнях відсутня єдність у розумінні загального явища пропаганди, пропаганди війни та підстав притягнення до кримінальної відповідальності за вказані діяння. Причина цієї дискусійності полягає в багатовекторності та правовій неоднозначності цього феномену, оскільки немає узгодженого визначення терміна “пропаганда”, зокрема в контексті воєнної пропаганди, як у національному, так і в міжнародному праві, тому доктринальне дослідження феномену пропаганди війни набуває нового значення та вимагає трансформації традиційних підходів. Враховуючи особливості предмету дослідження, пропаганду війни слід кваліфікувати не лише як склад злочину, а як особливий кримінально-правовий і суспільно-політичний феномен. Це дасть змогу детермінувати особливості механізму її прояву, зародження, реалізації та впливу на кінцеву аудиторію. Суспільно-політичні реалії, обумовлені вторгненням РФ в Україну та ведення війни проти українського народу, суттєво змінює основні тенденції та цілі дослідження цього феномену. Пропаганда війни перетворюється на засіб самої війни, причому набуваючи нових обрисів, маючи надзвичайно руйнівні наслідки для суспільства.

Метою статті є аналіз категорії “пропаганда війни”, визначення пропаганди війни як міжнародного кримінального злочину та виокремлення підстав міжнародної правової відповідальності пропагандистів.

У результаті дослідження зроблені такі висновки. 1. Пропаганда війни – це поширення у будь-якій формі поглядів, фактів, аргументів та інших відомостей, у тому числі завідомо неправдивих, розпалювання внутрішньо- та зовнішньодержавної расової, релігійної, національної ворожнечі, що має на меті підбурювання до здійснення збройних конфліктів або агресивних дій. 2. Пропаганда війни як міжнародний кримінальний злочин може бути визначена як систематична інформаційна діяльність, спрямована на підготовку або виправдання воєнних конфліктів, що порушують міжнародні норми, зокрема стосовно миру, безпеки та прав людини. Цей вид пропаганди може включати в себе розповсюдження неправдивої інформації, маніпулювання суспільною думкою, а також використання провокацій і загроз для стимулювання агресивних дій. 3. У контексті міжнародного кримінального права, для визнання пропаганди війни як злочину важливим елементом є доведення умислу спровокувати військові дії або загострити міжнаціональні конфлікти шляхом систематичної маніпуляції інформацією. Однак важливо враховувати, що питання визначення та кваліфікації пропаганди війни в міжнародному кримінальному праві є предметом обговорення та юридичної дискусії, оскільки на сьогоднішній день немає єдиної конвенційної норми, що чітко визначає цей вид злочину. 4. Підставою для міжнародно-правової відповідальності пропагандистів є контроль над формуванням політики пропаганди війни, заохочення, розпалювання та поширення ненависті, недовіри та ворожнечі на політичній, расовій, етнічній чи релігійній основі, а також участь у формуванні та реалізації загальнодержавної ідеології пропаганди війни.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність; Міжнародний трибунал по колишній Югославії; Нюрнберзький трибунал; пропаганда війни.

Пропаганда війни в сучасному світі перетворилася на один із найнегативніших соціальних феноменів, оскільки вона не лише сама собою є кримінально караним діянням, а й суттєво впливає на суспільну поведінку та політичний вибір соціуму. Пропаганда війни стала невід’ємним елементом політики агресора Російської Федерації (далі – РФ) стосовно України, що актуалізує дослідження її як окремої та самостійної наукової категорії.

Проблематика з’ясування пропаганди війни стає ще більш значущою з огляду на появу, поряд із традиційними, новітніх форм ведення воєнних дій. Тому для правової науки та міжнародної практики актуально розуміння ключових аспектів цього феномену. Україн важливим є вироблення єдиного

понятійного апарату цього явища, визначення змістовного наповнення категорії пропаганди війни та її структурних елементів.

Питання відповідальності держави досліджували такі науковці, як М. Буроменський, В. Буткевич, В. Денисов, В. Євінтов, О. Задорожній та ін.

Поняття, зміст пропаганди війни та її заборону вивчали М. Антонович, В. Антонюк, В. Васишин, Ю. Волошин, О. Волощук, Ж. Денисюк, М. Хавронюк, Н. Зелінська, О. Олішевський, В. Гутник, Х. Олійник, О. Сенаторова, М. Сірант, Л. Тимченко, а також зарубіжні вчені, серед яких А. Ларсон, В. О'Донелл, М. Керні, Д. Макголдрик, Т. Макгонагл, Г. Майкл, Е. Віллот-Харрот, Гарт С. Джоветт, Е. Бернейс, Т. Мендель, Б. Стенлі та ін.

На жаль, на міжнародному рівні й досі не вироблена позиція у формі нормативно-правового акта, який би містив загальне та обов'язкове для всіх держав визначення пропаганди війни. Вирішення цих питань перебуває у площині реалізації спільних міждержавних механізмів укладення багатосторонніх і двосторонніх міжнародно-правових договорів.

Проблеми притягнення до міжнародно-правової відповідальності переважно пов'язані з процесом доказування ступеня тяжкості вини та відповідності злочину кваліфікуючим ознакам складу протиправної поведінки, за яку передбачена така відповідальність. Окремою проблемою є визначення суб'єкта злочину. Кримінальна відповідальність завжди персоніфікується, тобто застосовується до фізичної особи (питання міжнародної кримінальної відповідальності держави дискутуються).

Все більше актуалізується питання підвищення дієвості механізмів нормативно-правового регулювання та розроблення нових форм відповідальності за злочини пропаганди та дезінформації, а також питання відповідальності за протиправні дії з інформацією або протиправне її використання.

Міжнародно-правова відповідальність – це специфічний інститут міжнародного права, який передбачає наявність системи особливих санкцій, визнаних більшістю учасників міжнародних відносин за дії, осуджувані світовою спільнотою як такі, що суттєво загрожують глобальній безпеці, а також грубо порушують права й інтереси особи.

Міжнародно-правова відповідальність за пропаганду війни передбачає необхідність визначення кваліфікаційних ознак цього злочину на рівні міжнародного права. Така кваліфікація може відрізнитися від традиційної для більшості національних систем кримінального права, що пояснюється особливим трактуванням міжнародного злочину як спеціальної категорії міжнародного кримінального права.

Концепція міжнародно-правового злочину базується на визнанні необхідності кримінально-правового захисту основних загальнолюдських цінностей, незалежно від того, чи існують відповідні склади злочинів у національному праві¹. Такий висновок означає, що міжнародна кримінальна відповідальність існує об'єктивно навіть поза межами сприйняття націо-

¹ Зелінська Н, Дрьоміна-Волок Н, *Міжнародне кримінальне право: навч.-метод. посібник* (Фенікс 2008) 58.

нальною правовою системою тих діянь, які в національному кримінальному праві можуть не вважатися злочинами.

З цього приводу Н. Зелінська зазначає, що сутність сучасного поняття міжнародного злочину полягає в його відносній автономії від критеріїв злочинного і караного, що містяться в національному праві. Міжнародно-правова концепція кримінальної відповідальності індивіда базується на визнанні необхідності захисту основних загальнолюдських цінностей незалежно від того, чи існують відповідні кримінально-правові норми в національному праві². Міжнародна відповідальність за пропаганду війни в такому контексті розглядається як спосіб запобігання суспільним ризикам, загальнонаціональним, регіональним та глобальним потрясінням і конфліктам.

Вирішуючи проблему визначення суб'єкта такого міжнародного протиправного діяння, як пропаганда війни, А. Коростиленко вказує на те, що у діях однієї особи пропаганда війни є суспільно небезпечним діянням, що має певні ознаки та визначені форми. Водночас міжнародне кримінальне право розглядає можливість застосування відповідних міжнародних санкцій до держави як суб'єкта здійснення пропаганди. У такому разі пропаганда перетворюється на елемент національної ідеології, державної політики, визнаної та санкціонованої національним урядом³. Тут необхідно додати, що у випадку застосування міжнародних санкцій чи іншого виду міжнародної відповідальності до держави, що здійснює пропаганду війни як суб'єкта міжнародних відносин, таку відповідальність частково необхідно персоніфікувати, тобто покласти її на осіб, які обіймають політично значущі посади та впливають на реалізацію відповідної політики держави. В. Антипенко вважає, що міжнародно-правова відповідальність становить вид публічно-правової відповідальності⁴.

Пропаганда війни сама собою не має прямого зв'язку із заподіянням шкоди, а лише несе в собі такі ризики, оскільки за своїм соціально-психологічним механізмом дії створює передумови для того, щоб шкода була завдана діяннями, на які були підбурені відповідні суб'єкти внаслідок реагування на пропаганду війни.

Як зауважує М. Хавронюк, незважаючи на велику суспільну небезпечність і міжнародний характер, кримінально-правова заборона пропаганди війни як злочин проти миру в європейських країнах майже не передбачена. Причина в тому, що поступово дедалі більше європейських держав визнають юрисдикцію Міжнародного кримінального суду і, відповідно, в їх національних кримінальних кодексах положення про відповідальність за міжнародні злочини зникають⁵. Але така практика є дещо хибною, оскільки створює ризики для уникнення кримінальної відповідальності за пропаган-

² Зелінська, Дрьоміна-Волок (н 1) 80.

³ Коростиленко А, 'Визначення юридичної відповідальності за вчинення пропаганди та поширення ідеології тероризму' в *Теорія і практика юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері*; матеріали наук.-практ. конф. (2016) 47.

⁴ Антипенко В (ред), *Міжнародне публічне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл.: т 1* (НАУ 2012) 339.

⁵ Хавронюк М, 'Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації' (дис д-ра юрид наук, 2007) 442.

ду війни у тому випадку, коли такі дії не виходять на міжнародний рівень і мають виключно внутрішньодержавний характер.

Натомість сучасна практика міжнародно-правової відповідальності за пропаганду війни полягає саме в тому, що вона втілюється в сфері суспільно-політичної діяльності та націлена на широкі верстви населення через політичну, суспільну чи соціальну інформацію, яка в той чи інший спосіб сприяє формуванню певного ворожого уявлення у цільової групи, яке потім втілюється в акти агресії та насильства⁶.

Загалом, підбиваючи підсумки теоретико-методологічного підґрунтя міжнародної відповідальності за пропаганду війни, слід зробити низку важливих висновків, розуміння яких дасть змогу оцінити ефективність і віднайти способи підвищення дієвості міжнародно-правової відповідальності за аналізований склад злочину:

– по-перше, пропаганда війни розуміється як самостійний злочин, а отже, потребує відповідного закріплення на рівні міжнародно-правових актів для того, щоб можна було кваліфікувати протиправні дії особи та застосовувати до неї заходи міжнародного кримінального впливу без очікування настання негативних суспільно-небезпечних наслідків;

– по-друге, пропаганда війни визнається такою формою протиправної міжнародно-правової поведінки, яка не обов'язково реалізується окремою особою. Тобто пропаганда війни є злочином, до відповідальності за який повинні притягатися не тільки особи, а й суб'єкти міжнародних відносин: держави, міжнародні організації тощо, але така відповідальність має бути хоча б частково персоніфікована через політичних лідерів та керівників відповідних організацій та/або державних органів, оскільки лише в такий спосіб досягатиметься прямий ефект від притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності;

– по-третє, міжнародна кримінальна відповідальність за пропаганду війни існує незалежно від того, чи закріплене таке протиправне діяння в національному законодавстві та чи кваліфікуються відповідні дії особи як протиправні національним кримінальним законодавством.

Як свідчить аналіз міжнародно-правових актів, у них відсутнє більш-менш вичерпне розуміння ознак такого протиправного діяння, як пропаганда війни⁷. Аналізуючи матеріали міжнародних трибуналів, Т. МакҐунагл вказує на те, що міжнародно-правова доктрина не виробила диспозиції такого міжнародного кримінального злочину, як пропаганда війни, а лише окреслила межі допустимих ознак, за якими такі діяння можна кваліфікувати. У своїх працях дослідник доходить висновку, що найбільш узагальнюючи пропаганду війни, можна визначити як спосіб вираження думок, розповсюдження інформації, що характеризується шкідливим змістом, штучністю та вибірковістю її подання, маніпулятивним змістом і впливом

⁶ Коруц У, 'Міжнародно-правова відповідальність за злочини пропаганди та дезінформації' (2018) 3 Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 239–42.

⁷ Олійник Х, 'Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни' (дис канд юрид наук, 2022) 85.

на інших осіб, наслідком чого можуть стати агресія проти третіх держав⁸. Але в його концепції відсутній умисел самого суб'єкта саме щодо негативних наслідків його дій.

Хоча Римський статут Міжнародного кримінального суду⁹ не передбачає такий склад злочину, як пропаганда війни, у Резолюції 110 (II) Генеральної Асамблеї ООН “Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни” (далі – Резолюція 110 (II)), яка ухвалена за результатами проведення міжнародних трибуналів після Другої світової війни, зазначено, що засудженню світової спільноти підпадає така форма пропаганди, яка має за мету або здатна за своїм змістом, формою, інтенсивністю створити такі умови суспільно-політичного буття, які загрожують мирному співіснуванню, порушенню миру чи призводить до акту агресії¹⁰. У подальшому текст Резолюції закликає держави-учасниці використовувати інструменти пропаганди на користь мирному вирішенню міжнародних суперечок та запобіганню проявам агресії, зокрема проявам пропаганди війни. Таке формулювання наштовхує на висновок, що пропаганда – це лише форма та зміст поширення певної інформації, транслявання й інтерпретація думок, ідеології, обставин правової реальності, яка може використовуватися і на користь мирному співіснуванню держав та не становитиме загрози. Тобто сама категорія “пропаганда” не є негативною як така, а отримує відповідну критичну оцінку внаслідок її використання з протиправною метою.

У Резолюції 110 (II) зазначено, що пропаганду може здійснювати “особа”¹¹. Натомість пропаганду війни може здійснювати не лише конкретний індивід, а й держава загалом за допомогою підконтрольних органів, установ, медіа. Тому спрощення суб'єктного складу міжнародного злочину пропаганди війни до фізичної чи юридичної особи є недоцільним, хоча, як вже було зазначено, відповідна диференціація потрібна. Ми вважаємо, що суб'єкт скоєння злочину “пропаганда війни” може бути як особою приватного чи публічного права, так і суб'єктом міжнародних правовідносин (держави, альянси, союзи тощо), які поширюють певну інформацію з відповідною метою.

З цього приводу М. Керні зазначає, що пропаганду війни як самостійний міжнародний злочин необхідно чітко кваліфікувати та внести в Римський статут Міжнародного кримінального суду як спеціальний вид кримінального суспільно-небезпечного діяння, яке загрожує глобальному правопорядку. На думку дослідника, якщо світова спільнота прагне і насправді вже створила практику переслідування за пропаганду війни, то існує необхідність у на-

⁸ McGonagle T, ‘Minority rights, freedom of expression and of the media: dynamics and dilemmas’ (2011) 44 School of Human Rights Research Series 187.

⁹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

¹⁰ Measures to be taken against propaganda and the inciters of a new war. A/RES/110(II) Resolutions adopted by the General Assembly. 3 November 1947 <<https://digitallibrary.un.org/record/209883?ln=en>> (accessed: 25.01.2024).

¹¹ Measures to be taken against propaganda and the inciters of a new war (n 10).

явності певного комплексу міжнародно-правових актів, які за своїм змістом вирішують проблеми загальності кваліфікації такої злочинної діяльності¹².

Як вважає Н. Мадзігон, відповідальність за пропаганду війни є об'єктивною та невідворотною за міжнародним кримінальним правом, але, на відміну від національного права, вона не має необхідної визначеності. Так, на думку науковця, норми міжнародної кримінальної відповідальності за пропаганду війни містяться окремо та фрагментарно в низці міжнародних актів, зокрема в Статуті ООН¹³ і Римському статуті. Водночас в європейському просторі закріпилася тенденція виключення кримінально-правової заборони пропаганди війни із національного законодавства, оскільки поступово все більше європейських держав визнають юрисдикцію Міжнародного кримінального суду і, відповідно, в їх національних кримінальних кодексах положення про відповідальність за міжнародні злочини виключаються¹⁴. Саме про це раніше було зазначено з посиланням на М. Хавронюка. На нашу думку, така позиція національного законодавця є дещо передчасною, оскільки міжнародна практика притягнення до відповідальності за пропаганду війни не завжди є успішною з погляду повноти доказування змісту кримінального діяння в діях осіб. Виняток становить лише практика Міжнародного трибуналу у справах Руанди, коли окремо за пропаганду війн було притягнуто декількох осіб, що обіймали політичні посади, а також ведучих радіо передач та інших представників медіа, які безпосередньо були задіяні у провадженні загальнодержавної ідеології пропаганди війни.

Основна проблема, яка розкривається цим прикладом, полягає у тому, що міжнародні акти не містять всіх кваліфікаційних ознак пропаганди війни, а у своїй сукупності Статут ООН, Римський статут Міжнародного кримінального суду та Резолюція № 110 (II) є розрізненими актами, які не охоплюють всіх аспектів міжнародної кримінальної відповідальності.

Основний акцент, на якому ми наголошуємо, – це відсутність чітко визначених санкцій за скоєння злочину пропаганди війни. Жоден міжнародний акт не диверсифікує міру відповідальності залежно від характеру діяння та тяжкості наслідків пропаганди війни. Ані в Римському статуті, ані в жодному іншому документі, який мав би установчий характер, не вказано санкції за скоєння злочину пропаганди війни. Натомість аналіз положень Резолюції RC/Res/6 від 11 червня 2010 р.¹⁵, якою доповнено та деталізовано положення ст. 8-біс Римського статуту, дає змогу зробити такі висновки:

¹² Kearney M, *The prohibition of propaganda for war in international law* (Oxford University Press 2007) 187.

¹³ Статут Організації Об'єднаних Націй <https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).

¹⁴ Мадзігон Н, 'Міжнародно-правовий аналіз пропонуваніх змін до Кримінального кодексу України щодо гармонізації кримінального законодавства з нормами міжнародного права' (2019) 4 Юридичний науковий електронний журнал 266–7.

¹⁵ The crime of aggression: Resolution RC/Res.6 11/06/2010 <<https://treaties.un.org/doc/source/docs/RC-Res.6-ENG.pdf>> (accessed: 19.09.2023).

– по-перше, пропаганда війни визнається актом агресії у формі закликів та інших дій, спрямованих на настання негативних наслідків та провокації початку воєнних дій;

– по-друге, акти агресії визначаються такими, що підлягають безумовній міжнародній кримінальній відповідальності;

– по-третє, стаття не містить санкцій або навіть меж чи допустимих рамок їх застосування до осіб, які скоїли вказані злочини.

I. Забара розрізняє такі аспекти настання міжнародної кримінальної відповідальності держави:

– відповідальність держав за діяльність державних органів, установ, інституцій, зокрема державних засобів інформації;

– відповідальність за діяльність засобів масової інформації, що не є офіційно державними, але перебувають під безпосереднім керівництвом або прямим контролем держав;

– відповідальність за діяльність осіб приватного права, зокрема фізичних осіб, а також приватних засобів масової інформації, що перебувають під їхньою юрисдикцією¹⁶.

Зокрема, конкретні справи Міжнародного трибуналу по колишньої Югославії (далі – МТКЮ) продемонстрували різні підходи в національному праві, які були відкориговані та збалансовані вже судовими інстанціями. Водночас основним недоліком у класифікації протиправного діяння пропаганди війни за національним і міжнародним правом було те, що національне законодавство розрізняє види умислу, а тому більшість осіб, які здійснювали пропаганду війни, були частково звільнені або уникали відповідальності через те, що такі дії були санкціоновані державою, або особи перебували у відносинах службового чи іншого підпорядкування та не могли знати або не усвідомлювали наслідків і масштабів пропаганди.

Відповідно до ст. 7 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі, посадове становище підсудних, їх положення як керівників держави або відповідальних чиновників різних урядових відомств не повинно розглядатись як підстава до звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання¹⁷. У цьому ми вбачаємо найвищу практичну цінність Нюрнберзького трибуналу, яка втілюється у формуванні практики притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за скоєння злочинів, які визнані такими, що становлять загрозу людству, миру та глобальній безпеці.

Розглядаючи практику притягнення до міжнародної відповідальності саме за такі кримінально карані діяння, ми маємо звернутися до переліку засуджених Нюрнберзьким трибуналом осіб. Так, Ю. Штрейхер і В. Фрік були засуджені до страти, зокрема і через пропаганду воєнних дій, антисемітизму та дискримінаційних дій і розпалювання міжетнічної ворожнечі. Натомість

¹⁶ Забара І, 'Відповідальність держави за інформаційні міжнародно-протиправні діяння' [2012] 105 (1) Актуальні проблеми міжнародних відносин 49–50.

¹⁷ Charter of the International Military Tribunal (IMT). 08.08.1945 <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf> (accessed: 25.01.2024).

Г. Фріче, який був одним із основних “рупорів” Третього Рейху, німецьким нацистським пропагандистом та посадовцем Міністерства народної освіти та пропаганди, був виправданий¹⁸.

Г. Фріче звинувачували за розділами першого, третього та четвертого Обвинувального висновку. Він був найбільш відомий, як радіокоментатор, який виступав щотижня з оглядом поточних подій у своїй власній передачі “Ганс Фріче говорить”. Він почав виступати на радіо з вересня 1932 р.; того ж року він був призначений керівником відділу повідомлень по радіо, що представляє собою державне імперське агентство. Коли 1 травня 1933 р. ця агенція була включена націонал-соціалістами до імперського міністерства народного просвітництва та пропаганди, Г. Фріче став членом нацистської партії і перейшов у вищезгадане міністерство. У грудні 1938 р. він став очолювати відділ внутрішньої преси цього міністерства; у жовтні 1942 р. отримав чин міністеріаль-директора. Прослуживши недовгий час на східному фронті в роті пропаганди, у листопаді 1942 р. був призначений головою відділу радіомовлення при міністерстві пропаганди¹⁹.

Відділ радіомовлення, який Г. Фріче очолював у листопаді 1942 р., був одним із 12 відділів міністерства пропаганди. Цей відділ видавав щоденні “інформації” з радіомовлення для всіх імперських управлінь пропаганди; ці “інформації” склалися відповідно до загального політичного курсу нацистського режиму на підставі вказівок відділу політичного контролю над радіомовленням міністерства закордонних справ і підлягали лише особисто-му контролю Геббельса²⁰.

Г. Фріче разом з іншими чиновниками міністерства пропаганди був присутній на щоденних нарадах у Геббельса. На цих нарадах вони отримували вказівки з питань поточних подій та лінії пропаганди. Після 1943 р. Г. Фріче сам іноді проводив ці наради, але робив це лише в тих випадках, коли Геббельс і його заступники були відсутні. Але навіть у подібних випадках його єдине завдання полягало у передачі директив Геббельса, які повідомляли йому по телефону.

Витяги з його промов, представлені як докази, із певністю вказують на антисемітизм у його промовах. Він заявляв по радіо, наприклад, що війна була викликана євреями і що їхня доля виявилася “такою не привабливою, як це передбачав фюрер”. Однак ці промови не закликали до переслідування чи винищення євреїв. Немає доказів того, що йому було відомо про плани винищення євреїв на Сході. Ба більше, наявні докази свідчать, що він двічі намагався домогтися заборони видання антисемітської газети “Дер штюрмер”, що йому, однак, не вдалося. Також встановлено, що Г. Фріче не здійс-

¹⁸ Burchard C, ‘The Nuremberg Trial and its Impact on Germany’ [2006] 4 (4) Journal of International Criminal Justice 812.

¹⁹ Nuremberg Trial Archives. The International Court of Justice: custodian of the archives of the International Military Tribunal at Nuremberg <<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/documents/library-of-the-court-en.pdf>> (accessed: 21.01.2024).

²⁰ Ibid.

нював жодного контролю над формуванням цієї політики пропаганди, він був лише передавач у пресу тих інструкцій, які йому давало керівництво²¹.

Обвинувачення стверджувало, що Г. Фріче підбурював і заохочував до вчинення воєнних злочинів, навмисно фальсифікуючи новини, щоб пробудити в німецькому народі ті пристрасті, які спонукали його до вчинення звірств. Однак його посада та службові обов'язки не були настільки важливими, щоб зробити висновок про те, що він брав участь у створенні або формуванні пропагандистських кампаній²².

Після його виправдання перед Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі, Г. Фріче був притягнутий до відповідальності перед німецьким судом *Spruchkammer I* (нім. "Арбітражна палата") у Нюрнберзі у зв'язку з процесами денацифікації, які тоді проводилися в Німеччині після Другої світової війни. Суд вирішив, що Г. Фріче належав до категорії "*Gruppe I – Hauptschuldige*", тобто першої групи нацистських злочинців і засудив його до дев'яти років примусових робіт за його участь як головного винуватця у злочинному нацистському режимі²³.

Отже, суть його злочинної поведінки полягала в тому, що своєю пропагандою він свідомо допомагав створювати певний "настрій" серед німців, який "сприяв" або уможлилював переслідування та знищення єврейського народу. Німецький суд пішов далі ніж Нюрнберзький трибунал, оскільки визнав Г. Фріче кримінально відповідальним за антисемітську пропаганду саму собою. Хоча вона не мала додаткових закликів до актів насильства, її загальним ефектом було створення атмосфери насильства чи відповідного мислення у суспільстві. Таким чином палата визнала небезпеку такої загальної пропаганди ненависті та прийшла до висновку: криміналізація такої пропаганди необхідна для запобігання масовим вбивствам і геноцидам.

У подальшому МТКЮ в першому рішенні у справі Тадича розглянув роль, яку відіграла пропаганда у розпалюванні етнічного конфлікту в колишній Югославії, одним із аспектів якої був спогад про звірства хорватських усташів під час Другої світової війни. Трибунал встановив, що після того, як колишня Югославія почала розпадатися, сербські медіа зіграли на страхах підкорення сербів у районах, де вони були меншинами, стверджуючи, що у сербів не було іншого вибору, крім повномасштабної війни проти всіх інших²⁴.

Було виявлено, що політичні лідери заохочували страх для того, щоб підтримати свою націоналістичну політику. Особи, яких згодом судили в Гаазі, включаючи Мілошевича, Шешеля та Брджаніна, були зазначені у рішенні у справі Тадича як такі, що заохочували конфлікт і злочини за допомогою пропаганди. Як зазначила Судова палата у справі Тадича, така напруженість,

²¹ Ганс Фріче. *Приговор Нюрнбергского трибунала* <<https://spandau-prison.com/gans-friche-prigovor-njurnbergskogo-tribunala>> (дата звернення: 21.01.2024).

²² Nuremberg Trial Judgements: Hans Fritzsche (Jewish virtual library) <<https://www.jewishvirtuallibrary.org/nuremberg-trial-judgements-hans-fritzsche>> (accessed: 21.01.2024).

²³ Hans Fritzsche Judgment <<https://avalon.law.yale.edu/imt/judfritz.asp>> (accessed: 21.01.2024).

²⁴ Prosecutor v Dusko Tadic a.k.a. "Dule", 7 May 1997, Case No. IT-94-1, para. 130 <<https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>> (accessed: 21.01.2024).

яка існувала в колишній Югославії, посилювалася використанням пропаганди та політичних маневрів, подвійних інструментів, які використовував Слободан Мілошевич, щоб змінити баланс сил у колишній Югославії на користь Сербії²⁵.

Обвинувальний акт у справі Кордича і Черкеза звинувачував Даріо Кордича у вчиненні переслідування шляхом використання пропаганди ненависті як злочину проти людства, передбаченого ст. 5 Статуту МТКЮ, стверджуючи, що він повинен нести індивідуальну кримінальну відповідальність за даною нормою через заохочення, розпалювання та поширення ненависті, недовіри та ворожнечі на політичній, расовій, етнічній чи релігійній основі, шляхом пропаганди²⁶.

Наголошуючи, що медіа були взяті під контроль керівництва боснійських сербів, у рішенні було зазначено, що використання пропаганди було невід'ємною частиною реалізації Стратегічного плану і створювало умови, в яких люди були готові вчиняти злочини. Судова палата наголошувала, що пропагандистська кампанія досягла двох цілей: упередження боснійського сербського населення проти несербських мешканців і підготовки їх до злочинів, які будуть скоєні пізніше, а також створення атмосфери терору серед несербського населення, що сприяла масовому виїзду несербів²⁷.

Але найбільшого розвитку пропаганда війни зазнала після нападу Росії на Україну в 2014 р. і початку тривалої російсько-української війни. Варто підкреслити, що уже на початку збройної агресії РФ проти України пропаганда війни, яка здійснюється державою, а не лише окремими особами, це доволі складне явище, яке передбачає наявність детально розробленої державної політики та відзначається наявністю розгалуженої мережі пропагандистів. І хоча виправдовувальний вирок Нюрнберзького трибуналу щодо Г. Фріче як підстави для притягнення пропагандистів до відповідальності зазначив наявність їх контролю над формуванням політики пропаганди, подальша практика міжнародних судів (Міжнародний трибунал у справах Руанди) такою підставою вже визнала безпосередню участь у провадженні загальнодержавної ідеології пропаганди війни, внаслідок чого за пропаганду війни було притягнуто ведучих радіо передач та інших представників медіа. Зазначена обставина, без сумнівів, сприятиме притягненню до міжнародної кримінальної відповідальності і російських пропагандистів.

Водночас за доцільне доповнити Римський статут, і зокрема положення п. (b) ч. 2 ст. 8 та п. (c) ч. 2 ст. 8, відповідно підпунктами IX та XXVII такого змісту “пропаганда війни та інших актів агресії проти держави чи її населення, а також дії спрямовані на популяризацію війни”.

Зрозуміло, що в умовах, коли Україна не ратифікувала Римський статут, доволі важко говорити про її міжнародно-правові можливості щодо іні-

²⁵ Prosecutor v Dario Kordic & Mario Cerkez, Amended Indictment, 30 September 1998, paras 37(c) and 39(c) <https://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/en/> (accessed: 21.01.2024).

²⁶ Ibid.

²⁷ Case Radoslav Brdjanin “Krajina”: Case Information Sheet <www.icty.org/x/cases/brdjanin/cis/en/cis-brdjanin_en.pdf> (accessed: 21.01.2024).

ціювання проведення таких змін, однак, враховуючи перманентну агресію з боку Росії, саме деталізація такого злочину, як пропаганда війни, та виділення його в окремий елемент воєнних злочинів, значно підвищила б спроможність України захищати себе на міжнародній арені проти російської агресії.

Щодо підстав міжнародно-правової відповідальності держави, єдиної думки в науці міжнародного права немає. У міжнародній практиці і доктрині вважається, що будь-яке міжнародно-протиправне поведіння держави є винним. Під час вчинення міжнародних деліктів держава може посылатися на форс-мажорні обставини, непередбачений випадок або стихійне лихо. Однак у випадках, коли форс-мажорна ситуація обумовлена – або цілком, або в поєднанні з іншими факторами, – поведінням держави, протиправність діяння держави не виключається²⁸.

Сьогоднішнє велике накопичення капіталу та зброї означає, що війну можна вести у великих масштабах і протягом тривалого часу на значній території. Тому в сучасній війні пропаганда стала не лише грізною зброєю проти ворога, а й необхідним інструментом у сприянні національним військовим зусиллям. У демократичній державі урядом, обраним і відповідальним перед народом, усе населення має бути поінформоване про хід війни. Вільний потік інформації служить для стимулювання військових зусиль, зміцнює націю, щоб протистояти невдачам, триматися стійко під час тривалого конфлікту, мужньо нести втрати, сміливо йти на жертви, допомагати армії та всіляко сприяти національним зусиллям заради перемоги²⁹.

Висновки. 1. Пропаганда війни – це поширення в будь-якій формі поглядів, фактів, аргументів та інших відомостей, зокрема і завідомо неправдивих, розпалювання внутрішньо- та зовнішньодержавної расової, релігійної, національної ворожнечі, що має на меті підбурювання до здійснення збройних конфліктів або агресивних дій.

2. Пропаганда війни як міжнародний кримінальний злочин може бути визначена як систематична інформаційна діяльність, спрямована на підготовку або виправдання воєнних конфліктів, що порушують міжнародні норми, зокрема стосовно миру, безпеки та прав людини. Цей вид пропаганди може включати в себе розповсюдження неправдивої інформації, маніпулювання суспільною думкою, а також використання провокацій і загроз для стимулювання агресивних дій.

3. У контексті міжнародного кримінального права, для визнання пропаганди війни як злочину важливим елементом є доведення умислу спровокувати військові дії або загострити міжнаціональні конфлікти шляхом систематичної маніпуляції інформацією. Однак важливо враховувати, що питання визначення та кваліфікації пропаганди війни в міжнародно-

²⁸ Кононенко В, Новікова Л, Тимченко Л, 'Відповідальність держави за міжнародно-протиправне діяння як гарантія забезпечення міжнародної безпеки' [2021] 3 (7) Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал 150.

²⁹ War Propaganda (American Historical Association) <[https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/gi-roundtable-series/pamphlets/em-2-what-is-propaganda-\(1944\)/war-propaganda](https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/gi-roundtable-series/pamphlets/em-2-what-is-propaganda-(1944)/war-propaganda)> (accessed: 21.01.2024).

му кримінальному праві є предметом обговорення та юридичної дискусії, оскільки на сьогоднішній день немає єдиної конвенційної норми, що чітко визначає цей вид злочину.

4. Підставою для міжнародно-правової відповідальності пропагандистів є контроль над формуванням політики пропаганди війни, заохочення, розпалювання та поширення ненависті, недовіри та ворожнечі на політичній, расовій, етнічній чи релігійній основі, а також участь у формуванні та реалізації загальнодержавної ідеології пропаганди війни.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kearney M, *The prohibition of propaganda for war in international law* (Oxford University Press 2007).
2. Zelinska N, Dromina-Volok N, *Mizhnarodne kryminalne pravo: navch.-metod. posibnyk* (Feniks 2008).

Edited books

3. Antypenko V (red), *Mizhnarodne publichne pravo: pidruch. dlia stud. vshch. navch. zakl., t 1* (NAU 2012).

Journal articles

4. Burchard C, 'The Nuremberg Trial and its Impact on Germany' [2006] 4 (4) *Journal of International Criminal Justice* 800–29.
5. McGonagle, 'Minority rights, freedom of expression and of the media: dynamics and dilemmas' (2011) 44 *School of Human Rights Research Series*.
6. Kononenko V, Novikova L, Tymchenko L, 'Vidpovidalnist derzhavy za mizhnarodno-protypravne diiannia yak harantiia zabezpechennia mizhnarodnoi bezpeky' [2021] 3 (7) *Irpinskyi yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal* 147–54. DOI 10.33244/2617-4154.3(7).2021.147-154.
7. Koruts U, 'Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist za zlochyyny propahandy ta dezinformatsii' (2018) 3 *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii* 239–42.
8. Madzihon N, 'Mizhnarodno-pravovyi analiz proponovanykh zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo harmonizatsii kryminalnoho zakonodavstva z normamy mizhnarodnoho prava' (2019) 4 *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* 266–67. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/70>.
9. Zabara I, 'Vidpovidalnist derzhavy za informatsiini mizhnarodno-protypravni diiannia' [2012] 105 (1) *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* 47–58.

Conference papers

10. Korostylenko A, 'Vyznachennia yurydychnoi vidpovidalnosti za vchynennia propahandy ta poshyrennia ideolohii teroryzmu' v *Teorii i praktyka yurydychnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia v informatsiinii sferi: materialy nauk.-prakt. konf.* (2016).

Theses

11. Khavroniuk M, 'Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii' (dys d-ra yuryd nauk 2007).
12. Oliinyk X, 'Kryminalna vidpovidalnist za propahandu, planuvannia, pidhotovku, rozviazuvannia ta vedennia ahresyvnoi viiny' (dys kand yuryd nauk 2022).

Websites

13. Nuremberg Trial Judgements: Hans Fritzsche (Jewish virtual library) <<https://www.jewishvirtuallibrary.org/nuremberg-trial-judgements-hans-fritzsche>> (accessed: 21.01.2024).

14. War Propaganda (American Historical Association) <[https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/gi-roundtable-series/pamphlets/em-2-what-is-propaganda-\(1944\)/war-propaganda](https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/gi-roundtable-series/pamphlets/em-2-what-is-propaganda-(1944)/war-propaganda)> (accessed: 21.01.2024).
15. 'Hans Friche. Vyrok Niurnberzkoho trybunalu <<https://spandau-prison.com/gans-friche-prigovor-niurnbergskego-tribunala/>> (accessed: 21.01.2024).

Leonid Tymchenko
Valerii Kononenko
Uliana Koruts

PARTICIPATION IN THE FORMATION OF WAR PROPAGANDA POLICY AS A BASIS OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY

ABSTRACT. In today's world, the influence of war propaganda on the peace and security of mankind is serious. The qualification of war propaganda as a crime is extremely difficult. It is characterized by the uncertainty of the causal relationship with its negative consequences.

The relevance of this research topic has increased significantly in connection with the aggression of the Russian Federation against Ukraine. Aggressive actions on the battlefield by the Russian Federation and the support of these actions by broad sections of the Russian population were largely facilitated by the systematic and massive propaganda of the war in the Russian mass media.

Scientific research lacks unity in understanding the general phenomenon of war propaganda and the grounds for criminal prosecution. The reason for the controversy lies in the multi-vector nature and legal ambiguity of this phenomenon. Currently, there is no agreed definition of the term "propaganda", particularly in the context of military propaganda, both in national and international law. Now the doctrinal study of the phenomenon of war propaganda acquires a new meaning and requires the transformation of traditional approaches. Taking into account the peculiarities of the subject of this study, war propaganda should be qualified not only as a crime, but as a special criminal-legal and socio-political phenomenon. This will make it possible to determine the features of the mechanism of its manifestation, genesis, implementation and impact on the final audience. Socio-political realities caused by Russia's invasion of Ukraine and the waging of war against the Ukrainian people significantly change the main trends and goals of research into the phenomenon of war propaganda. War propaganda turns into a means of war itself. Propaganda takes on new forms, having extremely destructive consequences for society.

The purpose of the study is to analyze the category "war propaganda", to define war propaganda as an international criminal offense. As well as highlighting the grounds of international legal responsibility of propagandists.

As a result of the study, the following conclusions were made. 1. Propaganda of war is the dissemination of views, facts, arguments and other information in any form, including those that are known to be false. For the purpose of inciting domestic and foreign racial, religious, national enmity. It is aimed at inciting military conflicts or aggressive actions.

2. Propaganda of war as an international criminal offense can be defined as a systematic information activity aimed at preparing or justifying military conflicts that violate international norms, in particular regarding peace, security and human rights. This type of propaganda can include spreading false information, manipulating public opinion, and using provocations and threats to incite hostile actions.

3. In international criminal law, in order to recognize the propaganda of war as a crime, it is necessary to prove the intention to provoke military actions or exacerbate international conflicts through the systematic manipulation of information. The question of the definition and qualification of war propaganda in international criminal law is a subject of discussion and legal debate. To date, there is no single convention norm that clearly defines this type of crime.

4. The basis for the international legal responsibility of propagandists is control over the formation of war propaganda policy. As well as encouraging, inciting and spreading hatred, mistrust and enmity on political, racial, ethnic or religious grounds. As well as participation in the formation and implementation of the national ideology of war propaganda.

KEYWORDS: international legal responsibility; International Tribunal for the former Yugoslavia; Nuremberg Tribunal; war propaganda.